

VÂRFURILE DE SĂGEATĂ DIN FIER ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ TIMPURIE ȘI CONTEXTUL LOR CULTURAL-ISTORIC

DE

ROMAN RABINOVICI

În teritoriul carpato-nistrean a fost descoperită o cantitate impresionantă de vârfuri de săgeată din fier din perioada medievală timpurie – mai mult de 30 de tipuri (după clasificarea cercetătorului rus A. F. Medvedev), răspândite în Europa de Est în secolele IX–XIII. Majoritatea lor absolută a fost descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice din cetățile Echimăuți și Alcedar, ceea ce nu poate fi considerat întâmplător. Siturile Echimăuți și Alcedar se deosebesc evident de cele sincrone lor din arealul carpato-nistrean, atât prin materialul bogat și divers descoperit, cât și prin fortificația originală. Echimăuți și Alcedar fac parte din grupul cetăților circulare din zona Nistrului, primul grup de cetăți circulare după clasificarea lui P. A. Rappoport¹.

Din vârfurile de săgeată descoperite în timpul cercetărilor cetăților Echimăuți și Alcedar, trei tipuri se încadrează în categoria celor cu tub de înmănușare; 17 tipuri – în cele cu peduncul plat; 13 – în categoria lăncilor cu peduncul (fig. 1–4; 5; 3). Vârfurile de săgeată cu peduncul din evul mediu alcătuiesc în spațiul est-european majoritatea absolută (până la 99 % din toate vârfurile de săgeată descoperite)². Răspândirea foarte largă și împrumuturile reciproce ale diferitelor tipuri de vârfuri de săgeată cu peduncul nu permit efectuarea observațiilor cu caracter cultural în măsura în care se face referitor la răspândirea vârfurilor de săgeată cu tub de înmănușare, eterogene pentru aceste teritorii³.

Vârfurile de săgeată cu o aripioară și cu tub de înmănușare au fost găsite la Echimăuți⁴ (fig. 3, 26), dar numărul lor exact nu se cunoaște. Vârfurile de săgeată de acest tip (tipul 1 după clasificarea lui A. F. Medvedev) reprezintă vestigii extrem de rare în Europa de Est. Se cunosc două vârfuri de săgeată de acest tip: din Plisnesk și din Tartu, fiind datate în secolele X–XIII. A. F. Medvedev este de părere că ele puteau fi utilizate cu aceeași destinație ca și harpoanele pentru pescuit⁵.

Vârfurile de săgeată cu două aripioare și cu tub de înmănușare (tipul 2 după clasificarea lui A. F. Medvedev) sunt reprezentate pe larg în arealul carpato-nistean: ele au fost descoperite în siturile de la Alcedar, Echimăuți, Calfa, Poiana, Seliște, Hansca, Bîta Doamnei, Cucuteni-Băiceni, Fundu-Herții (fig. 3, 25, 27; 5, 2–6)⁶. După opinia lui A. F. Medvedev, în Europa de Est ele au fost utilizate din secolul VIII până la mijlocul secolului XIII în cuprinsul Rusiei Kieviene. El consideră că acest tip a fost împrumutat de ruși de la vecinii lor apuseni⁷.

¹ A. F. Medvedev, *Riučnoe metatel'noe (luk i strely, samostrel) VIII–XIV vv.*, în *Svod Archaeologičeskikh Istočnikov EI–36*, Moscova, „Nauka”, 1966, 183 p.; G. B. Fedorov, *Gorodišče Echimauți*, în *KSIIMK*, 50, 1953, p. 104–126; R. A. Rabinovič, S. S. Rjabceva, *Juvelirnye ukrašenija s zern'ju iz Karpato-Podnestrov'ja v kontekste kul'turno-istoričeskikh pročessov X–XI vv.*, în *Stratum. Peterburgskij arheologičeskij vestnik*, S. Peterburg-Chișinău, 1997, p. 236–245; P. A. Rappoport, *Voennoe zoščestvo zapadnorusskikh zemel' X–XIV vv.*, în *MIA*, 140, Leningrad, 1967, p. 125, 194, 201.

² A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 55.

³ R. S. Minasjan, *Vud'čatyje dvušipnye na Konečniki strel Vostočnoj Evropy*, în *Soobščeniija Gosudarstvennogo Ermitaža, XLIII*, 1978, p. 35–37; V. B. Perhavko, *Klassifikacija orudij truda i predmetov vooruženija iz rannesrednevekovykh pamjatnikov meždurečija Dnepra i Nemana*, în *SA*, 1979, 4 p. 40–55.

⁴ G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 109.

⁵ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 56, tab. 30A, 1.

⁶ G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 109; idem, *Naselenie prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačelietii n.e.*, în *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 368; G. F. Cebotarenco, *Kalfa gorodišče VIII–X vv. na Dnestre*, Chișinău, „Știința”, 1973, p. 56; I. A. Rafalovič, V. L. Lapușnjn, *Mogil'niki i ranneslavjanskije gorodišča us. Seliște*, în *AIM*, (1973), Chișinău, 1974, p. 114; I. A. Rafalovič, *Issledovanija ranneslavjanskich poselenij v Moldavii*, în *AIM 1970–1971*, Chișinău, 1973, p. 154; V. Spinei, *Moldavia in the 10th–14th Centuries*, București, 1986, p. 236; M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu-Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p. 53; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n.*, Iași, 1978, p. 190.

⁷ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 56, tab. 30A, 2.

Tabelul 1

Vârfuri de săgeată (Echimăuți), (tipuri și datare după A. F. Medvedev)

secție, grup	sec. tip	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
cu tub de înmănușare	1	*****						
	2	*****						
	8.1	*****						
plate cu peduncul	41	. . . *****						
	42	***** ..						
	44	*****						
	48	*****						
	51	*****						
	52	*****						
	53	*****						
	55 *****						
	56	*****						
	57 *****						
	60.2	*****						
	61 *****						
	63	*****						
71	. . . *****							
lânci cu peduncul	75.1	*****						
	76.2	*****						
	78.1	*****						
	81	*****						
	82	. . *****						
	84.1	*****						
	97.1	*****						
din os cu tub de înmănușare	3	*****						
	4	*****						
imitat. din os a celor din fier	46	*****						

Pe teritoriul Europei de Est se evidențiază distinct două areale de răspândire maximală a vârfurilor de săgeată de acest tip – primul include zona cursului superior al Niprului și interfluviul Nipru-Neman, iar pe al doilea îl constituie spațiul carpato-nistrean, limitat dinspre nord și est de descoperiri de la Užgorod, Zimno, Ripnev, Zvenigorod, Semenki⁸. În opinia lui V. B. Perhavko, vârfurile de săgeată cu două aripioare și cu tub de înmănușare apar în interfluviul Nipru-Neman în secolul VIII, concomitent cu pătrunderea în această regiune a populației slave apusene⁹. P. S. Minasjan leagă, de asemenea, apariția acestui tip de vârfuri de săgeată în Europa de Est de migrațiile populațiilor spre est. El propune următoarea cronologie a acestor piese: pe malul drept al Niprului vârfurile de săgeată cu două aripioare și tub de înmănușare apar în secolele VI–VII, pe malul stâng al Niprului – la hotarul secolelor VIII–IX, iar în regiunile de la nord de Pripjat' și Desna – în secolele IX–X¹⁰.

Contextul cronologic al descoperirilor de vârfuri de săgeată cu două aripioare, prevăzute cu tub de înmănușare, din spațiul carpato-nistrean reflectă cronologia utilizării lor în Europa de Est, elaborată de A. F. Medvedev și R. S. Minasjan. Astfel de vârfuri de săgeată au fost găsite în așezările Seliște și Hansca (orizontul secolelor VI–VII) și se atribuie respectiv secolelor VI–VII; în cetățile Alcedar, Echimăuți, Poiana, Fundu Herții, unde ele pot fi datate într-o perioadă ce nu depășește sfârșitul secolului IX–secolul XI; descoperirea din Cetatea Bâta Doamnei, datată de cercetători în secolele XII–XIII, se referă probabil la același interval de timp.

Lânci (săgeți) în formă de perforator cu tub de înmănușare au fost descoperite în cetățile Echimăuți, Alcedar, Răciula și alte situri din spațiul carpato-nistrean (fig. 4, 20–22; 5, 3). În opinia lui A. F. Medvedev, astfel de vârfuri de lance (săgeată), ce se găsesc de-a lungul hotarelor apusene ale Rusiei la sfârșitul secolului IX–începutul secolului XI, nu se utilizau nici în Rusia, nici de către nomazi. În sud-vestul Rusiei ele se întâlnesc rareori¹¹.

⁸ V. B. Perhavko, *op. cit.*, p. 51; idem, *Zapadno-slavjanskije elementy v rannesrednevekovoj kul'ture mezhdureč'ja Dnepra i Nemana*, în *KS*, 187, 1986, p. 32; R. S. Minasjan, *op. cit.*, p. 36, fig. 2; I. P. Rusanova, B. A. Timoščuk, *Jazyčeskie svjatišča drevnich slavjan*, Moscova, „Arha”, 1993, fig. 48, 4; P. I. Havljuk, *Ranneslavjanskije poselenija v bassejne Južnogo Buga*, în *Ran-*

nesrednevekovye vostočnoslavjanskije drevnosti, Leningrad, „Nauka”, 1974, p. 202, fig. 11, 18.

⁹ V. B. Perhavko, *op. cit.*, 1979, p. 51; idem, *op. cit.*, 1986, p. 32.

¹⁰ R. S. Minasjan, *op. cit.*, p. 36–37.

¹¹ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 57.

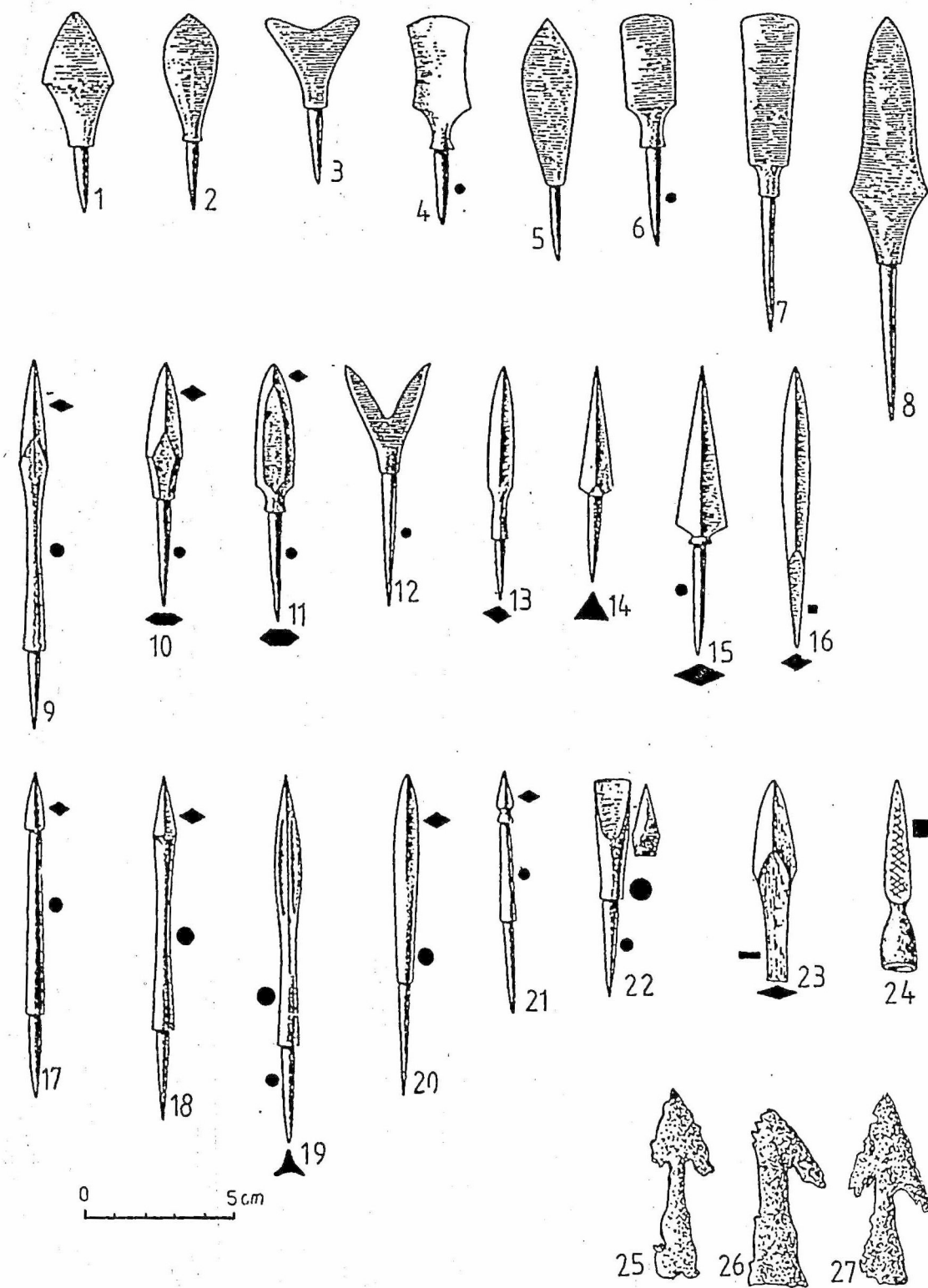

Fig. 1. Vârfuri de săgeată de la Echimăuți: 1-22, 25-27 – fier; 23-24 – os.

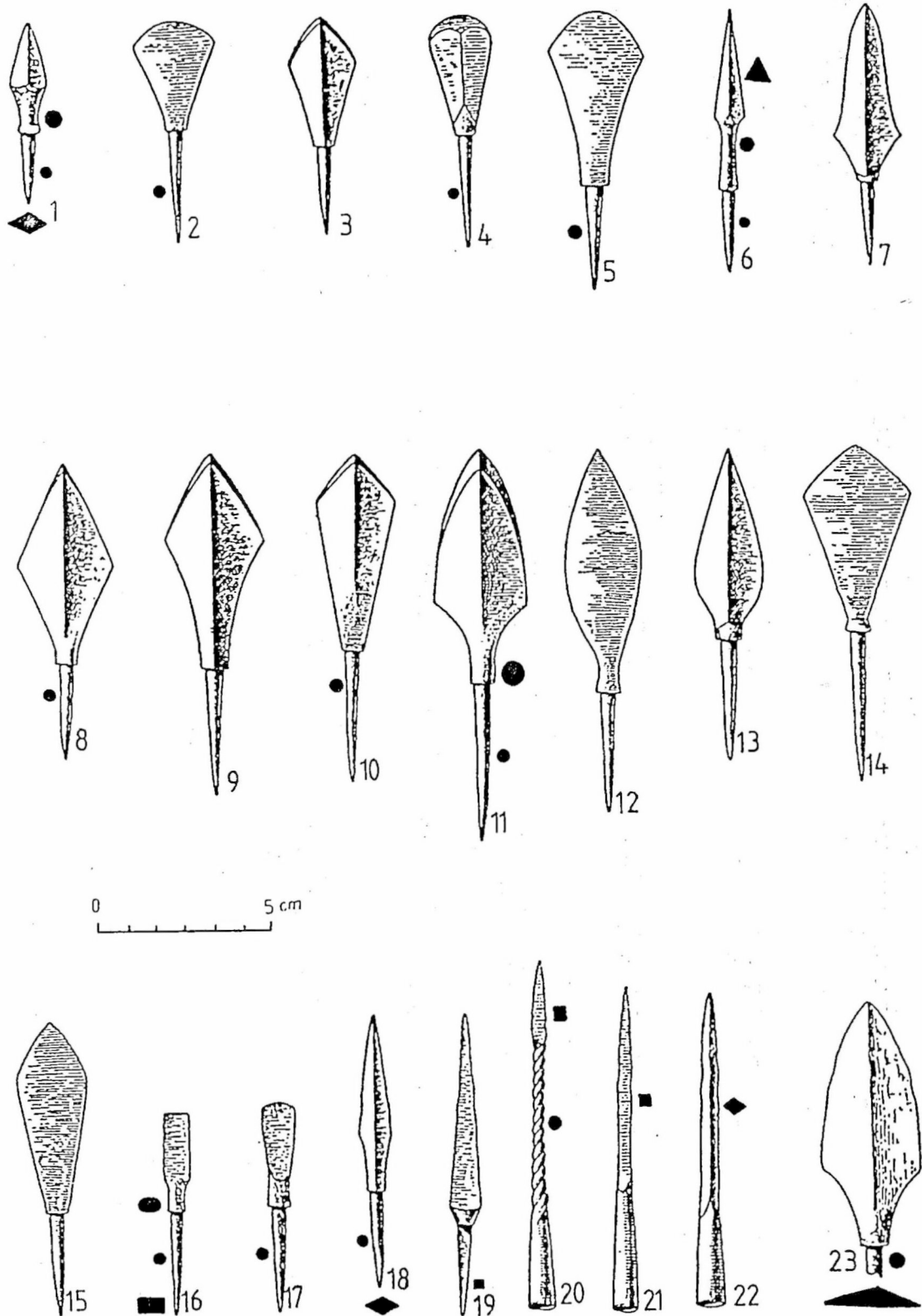

Fig. 2. Vărfuri de săgeată de la Alcedar: 1-22 fier; 23 - os.

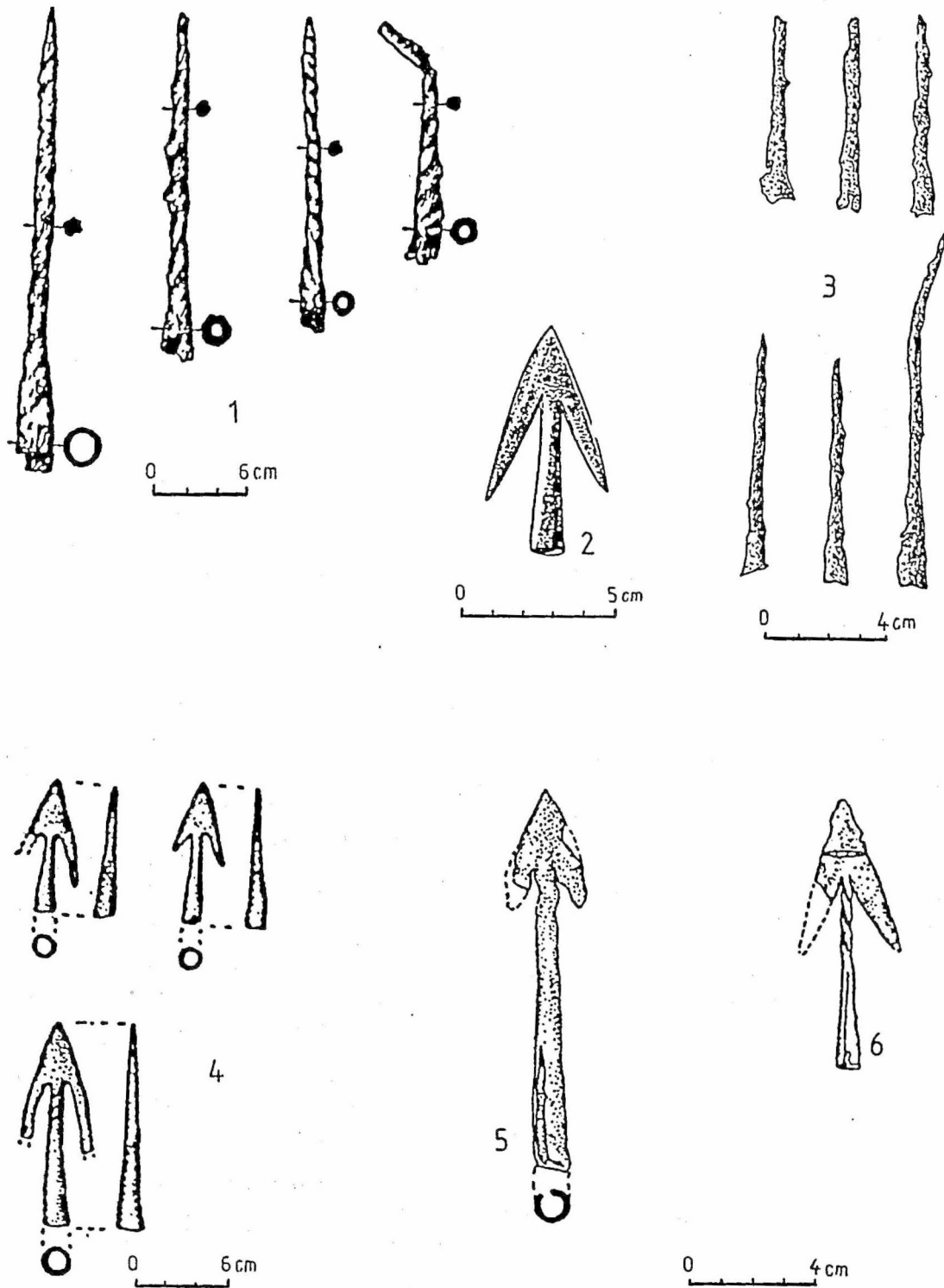

Fig. 3. Vârfuri de săgeată din zona carpato-nistreană: 1 – Răciula, 2 – Poiana, 3 – Echimăuți, 4 – Bâta Doamnei, 5 – Fundu Herții, 6 – Cucuteni-Băiceni.

Tabelul 2

Vârfuri de săgeată (Alcedar), (tipuri și datare după A. F. Medvedev)

secție, grup	sec. tip	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
cu tub de înmănușare	2	*****						
	8.1	*****						
plate cu peduncul	38.1	*****						
	39	*****						
	41 *****						
	42	***** ..						
	45	*****						
	48	*****						
	52	*****						
	53	*****						
	55 *****						
	61 *****						
	63	*****						
71 ***** ..							
lânci cu peduncul	76.1	*****						
	82 ***** ..						
	83	*****						
	84.1	*****						
	91	*****						
	93	*****						
	99	*****						
imitat. din os a celor din fier	40	*****						
	41 *****						
	46	*****						

Cu atât mai important e faptul că în cetatea Alcedar s-au descoperit nu mai puțin de 90, iar la Echimăuți nu mai puțin de 70 de asemenea vârfuri de lance (săgeată)¹². Lâncile (săgețile) în formă de perforator cu tub de înmănușare sunt destul de variate: vârfurile lor au forme rectangulare, pătrate, ovale în secțiune; în multe cazuri vârful sau întreaga tijă erau torsioante de-a lungul axei piesei. Dimensiunile vârfurilor de săgeată din siturile spațiului în discuție, publicate până în prezent, corespund în general celor indicate de către A. F. Medvedev.

Vârfurile de săgeată cu tub de înmănușare erau larg răspândite în Europa Centrală și de Nord încă din timpul Imperiului roman. Mai târziu răspândirea lor în Europa Centrală este legată de germanici, de la care au pătruns și la slavii apuseni¹³. În perioada evului mediu timpuriu ele s-au răspândit extrem de mult în Europa Centrală și de Sud-Est; de menționat că nu numai în Polonia și Cehia¹⁴, dar și mai mult spre sud, până în Muntenegru și Macedonia¹⁵.

După cum am mai subliniat anterior, pătrunderea în Europa de Est a vârfurilor de săgeată cu două aripi, prevăzute cu tub de înmănușare, este legată de migrațiile spre est a populației slave apusene. Descoperirea acestui tip de vestigii în siturile din perioade diferite (așezări din secolele VI–VII și cetățile din secolele X–XIII) ale arealului carpato-nistrian reflectă o perioadă largă de utilizare a lor și în teritoriile slave apusene. Este important că vârfurile de lance (săgeată) perforatoare se găsesc numai în cetăți. Disproporția categorică a cantității unor astfel de vestigii în cetățile zonei nistriene, pe de o parte, și în Europa de Est, pe de altă parte, poate, după părerea mea, să fie, de asemenea, legată de aflulul în regiune a populației noi, pentru care vârfurile de lance (săgeată) de acest tip mai erau caracteristice.

Este interesant caracterul răspândit în spațiul carpato-nistrian a vârfurilor de săgeată în formă de perforator cu tub de înmănușare: o concentrare maximă în cetățile circulare și doar descoperiri izolate în siturile de alt tip cultural. Dintre acestea din urmă atrage atenția cetatea de promotoriu Răciula, unde în stratul cultural au fost

¹² *Ibidem*, p. 57; G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, p. 106; T. V. Ravdina, *O datirovke gorodišča Alcedar*, în *Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chișinău, „Știința”, 1988, p. 66.

¹³ R. S. Minasjan, *op. cit.*, p. 35.

¹⁴ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 55; R. S. Minasjan, *op. cit.*, p. 35.

¹⁵ V. Kondič, B. Popovič, *Tsaricin Grad. Utvrtenoi nasel'e u Vizantijskom Illiriku*, Beograd, 1997, p. 211, tab. XXVIII, 98–100.

găsite șase vârfuri de săgeată-perforatoare cu tub de înmănușare, torsionate¹⁶. Răciula este una din cele mai bine fortificate cetăți complexe de promontoriu din zonă. Fortificațiile ei au fost incendiate, iar cetatea propriu-zisă, după cum presupune autorul cercetărilor, I. G. Vlasenko, a fost distrusă de dușmani¹⁷. Luând în considerație situația de cetate de hotar a sitului Răciula în cadrul arealului de răspândire a cetăților circulare din zona Nistrului, este posibilă explicarea descoperirii în ea a vârfurilor de săgeată-perforatoare dotate cu tub de înmănușare: conflict armat al populației nou venite cu populația autohtonă.

Vârfurile de săgeată cu peduncul sunt reprezentate surprinzător de variat printre vestigiile carpto-nistriene, dar ele nu oferă practic posibilitatea de a determina legăturile culturale din zonă. O anumită excepție o alcătuiesc tipurile 42 și 52 ale vârfurilor de săgeată cu peduncul (după A. F. Medvedev), larg răspândite nu numai în siturile Europei de est, dar și în cele din zona cursului mijlociu al Dunării¹⁸. O atenție deosebită trebuie acordată multiplexelor descoperiri de vârfuri de săgeată plate cu peduncul, provenite de la Alcedar și Echimăuți, aparținând tipului 53 (de formă romboidală, cu lama lată) (fig. 4, 14)¹⁹. În opinia lui A. F. Medvedev, astfel de vârfuri de săgeată erau larg răspândite în zona de stepă și silvostepă a Europei de Est, fiind utilizate mai ales de nomazi în secolele IX–XI²⁰. Prezența unui număr mare al vârfurilor de săgeată de acest tip în cetatea de la Echimăuți permite reluarea, de acum în baza altor argumente, a ipotezei lui G. B. Fedorov despre asedierea de către nomazi a cetății Echimăuți. G. B. Fedorov susține această versiune, fiind convins de proveniența nomadă a vârfurilor de săgeată cu tub de înmănușare și a vasului amintind prin forma sa un con, ce a fost descoperit în sit²¹.

În mod tradițional cercetătorii remarcau că vârfurile de săgeată, descoperite în cantitate mare în cetățile Echimăuți și Alcedar, nu contribuie cu nimic la clarificarea cronologiei acestor situri, din cauza perioadelor îndelungate de utilizare a majorității lor în Europa. Dispersarea lor după tipuri și datare (după A. F. Medvedev) permite, totuși, efectuarea unor precizări cronologice (fig. 1, 21). La Echimăuți și Alcedar sunt reprezentate trei tipuri de vârfuri de săgeată (38, 39, 56), perioada de răspândire a cărora nu numai că începe nu mai târziu de începutul secolului VIII, dar și, ceea ce este deosebit de important, se termină în secolul IX. Ținând cont de faptul că la perioada ce ține de secolele VIII–IX se referă la începutul utilizării a încă 20 de tipuri (tipurile 2; 8.1; 42; 44; 45; 48; 53; 55; 57; 60.2; 61; 63; 71; 78.1; 82; 97.1; 99); imitații de os a vârfurilor de săgeată din fier (de tipurile 40; 41; 46), se poate presupune că civilizația cetăților circulare a apărut în zonă nu mai târziu de sfârșitul secolului IX. Din mai mult de 30 tipuri de vârfuri de săgeată numai două exemplare au o perioadă de utilizare ce începe în secolul XI: tipul 41, întâlnit în cetățile Echimăuți, Alcedar și Poiana, și tipul 83 de la Alcedar. Această observație confirmă concluziile cercetătorilor, ce datează întreruperea funcționării cetăților circulare în secolul XI–prima jumătate a secolului XII. În același timp, observațiile noastre contrazic opinia formulată de T. V. Radvina, care datează cetățile Alcedar și Echimăuți în secolul X. După T. V. Radvina, Alcedar și Echimăuți au existat doar câteva decenii, până la mijlocul anilor 60²². Indiscutabil că publicarea datelor referitoare la mai mult de 180 de vârfuri de săgeată, găsite la Alcedar, și 400 de la Echimăuți, contribuie la introducerea unor corecturi în interpretarea acestei categorii de vestigii²³.

LES POINTS DES FLÈCHES EN MOLDAVIE PENDANT LE HAUT MOYEN ÂGE ET LEUR CONTEXTE CULTUREL ET HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Dans le territoire carpto-dniestrien on a découvert une quantité impressionnante de pointes de flèches en fer de la période du haut moyen âge – plus de 30 type (selon le classement du chercheur russe A. F. Medvedev), répandues en Europe de l'Est aux IXe–XIIIe siècles. Leur majorité absolue a été l'occasion des fouilles archéologiques d'Echimăuți et d'Alcedar, ce qui ne peut être considéré comme un fait du hasard. Les sites d'Echimăuți et d'Alcedar sont différents par rapport aux autres qui leur sont synchrones, de l'aire carpto-dniestrienne, tant par le riche et divers matériel découvert que par la fortification originale. Echimăuți et Alcedar font partie du groupe des cités circulaires de la zone du Dniestr, le premier groupe de cités circulaires selon le classement de P. A. Rappoport.

¹⁶ I. G. Vlasenko, *Issledovanija gorodišča Rečula*, în *AIM-1985*, 1990, p. 228, fig. 216.

¹⁷ *Ibidem*, p. 228.

¹⁸ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 66, 69.

¹⁹ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953, p. 108.

²⁰ A. F. Medvedev, *op. cit.*, p. 70.

²¹ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1953.

²² T. V. Radvina, *op. cit.*, p. 67.

²³ Din cauza păstrării nesatisfăcătoare în muzee a colecțiilor de la Echimăuți și Alcedar (săpăturile lui G. B. Fedorov) și a nepublicării materialelor din aceste situri, nu cunoaștem numărul vârfurilor de săgeată de acest tip. Referindu-se la răspândirea acestui tip, A. F. Medvedev (*op. cit.*, p. 70) a remarcat cantitatea lor deosebit de mare la Echimăuți și Alcedar.

Parmi les plus des 30 types de pointes de flèches, ce ne sont que deux exemplaires qui ont une période d'usage à partir du XIe siècle: le type 41, apparaissant dans les cités Echimăuți, Alcedar et Poiana et le type 83 d'Alcedar. Cette observation confirme les conclusions des chercheurs, qui placent la fin des cités circulaires au XIe siècle–première moitié du XIIe siècle. En même temps nos observations contredisent l'opinion avancée par T. V. Ravdina, qui situe les cités d'Alcedar et d'Echimăuți au Xe siècle. Selon T. V. Ravdina, Alcedar et Echimăuți n'ont duré que quelques décennies. Sans aucun doute, la publication des dates se rapportant à plus de 180 pointes de flèches, trouvées à Alcedar et 400 à Echimăuți, contribue à l'introduction de quelques corrections quant à l'interprétation de cette catégorie de vestiges.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Pointes des flèches (Echimăuți) (types et datation d'après A. F. Medvedev).

Fig. 2. Pointes des flèches (Alcedar) (types et datation d'après A. F. Medvedev).

Fig. 3. Pointes des flèches d'Echimăuți: 1–22, 25–27 – en fer; 23–24 – en os.

Fig. 4. Pointes des flèches d'Alcedar: 1–22 en fer; 23 – en os.

Fig. 5. Pointes des flèches de l'aire carpato-dnistrienne: 1 – Răciula, 2 – Poiana, 3 – Echimăuți, 4 – Bâta Doamnei, 5 – Fundu Hertii, 6 – Cucuteni-Băiceni.